

Restaureren in miniatuur

Door Lucas Mantel – Restauratieatelier Mantel
In Conservation News, editie zomer 2023

Conversation pieces, dat moeten deze diorama's al zijn geweest toen vader, zoon en kleinzoon Cornelis Bavelaar (1747 – 1830), Cornelis Bavelaar de jonge (1777 – 1831) en Joannes Franciscus Bavelaar (1804 – 1833) in Leiden de nu welbekende 'Bavelaartjes' maakten. De handgemaakt en in perspectief gesneden miniatuurvoorstellingen verbeelden een grote variëteit aan onderwerpen: van historische gebeurtenissen tot huiselijke scenes. Nog steeds nodigen deze kijkdoosjes uit tot verbazing en verwondering: over hoe klein het allemaal wel is, wat de figuren aan het doen zijn, en nu dus ook hoe ze gerestaureerd zijn.

Twee Bavelaars

In 1983 was in de Leidse Lakenhal dé tentoonstelling over Bavelaars. Voorafgaand aan deze tentoonstelling was er door onder andere de conservatoren van de Lakenhal een groot onderzoek gedaan naar Bavelaars waaruit ook een zeer uitvoerige publicatie is voortgekomen.¹ Het is onbekend hoeveel Bavelaars en door vader, zoon en kleinzoon zijn gemaakt, en wie precies welke heeft gemaakt, maar er zijn schattingen dat er ongeveer 1500 houten, papieren, benen en ivoren Bavelaars zijn gemaakt. Voor de tentoonstelling in de Lakenhal werden ongeveer 350 diorama's als zijnde Bavelaars geregistreerd.² Maar het totale aantal overgebleven Bavelaars is onbekend.

De meeste Bavelaars beelden genrestukken af die we ook kennen uit schilderijen, zoals historische gebeurtenissen, stadsgezichten, interieurtaferelen en zogenaamde vrolijke gezelschappen. En alhoewel iedere Bavelaar uniek is, zijn bepaalde voorstellingen met kleine variaties vele male herhaald. Zo ook de twee gerestaureerde Bavelaars: een *vrolijk gezelschap bij herberg* en *huiselijke twist*.

Kleine Bavelaar

Huiselijke twist (10 x 16 cm), de kleinste van de twee Bavelaars, vertoont een typisch 19^e-eeuws interieur. Te zien zijn onder andere, een linnenkast met daarop grote borden, een kastje, stoelen, een haard met kolenkist, en aan de wanden hangen enkele schilderijen met daarop minutieus getekende maar helaas sterk vervaagde (zee)landschappen. Vijf ramen geven zicht op de blauwe achtergrond en wat gebladerte. Maar ook is er een omgevallen tafel te zien, met daarnaast gebroken servies, twee kinderen, een volwassene die met iets aan het zwaaien lijkt te zijn, een volwassene aan de linkerkant die lijkt toe te snellen, en een hond, die van de commotie gebruik maakt om de vloer af te likken.

Bij restauratie moet er altijd een afweging worden gemaakt tussen wat moet worden gerestaureerd en wat niet moet worden gerestaureerd. In dit geval werd er samen met de eigenaar besloten om bepaalde schades, zoals een krimpscheur in de achterwand, het bobbelend fineer van de linnenkast en de borden en de kier in de rechter muur, te accepteren, en dus niet te restaureren. Wat wel gerestaureerd moest worden waren de glasroeden in de ramen. De meeste glasroeden ontbraken, en de resterende glasroeden hingen lukraak in de raamopeningen. Hierdoor zag de voorstelling er rommelig en gehavend uit. Maar om bij de vensters te komen moest het kistje worden opengemaakt. Gelukkig waren de wanden van het kistje niet gelijmd, maar alleen gespijkerd. Hierdoor kon met kleine wigjes en veel geduld de linkerwand voorzichtig losgemaakt worden. Daarna kon het houten binnenwerk langzaam uit het kistje worden geschoven en kwam de voorstelling vrij. Het werd meteen duidelijk dat de roeden al eerder waren losgekomen, en al een keer eerder waren "gerepareerd". Tape en dikke klodders lijm, gelukkig waarschijnlijk een gelatine lijm, hielden de nog overgebleven

¹ Ingrid W.L. Moerman and J. Th. A. Peskens, *Leven in miniatuur* (Zuthpen: Uitgeverij Terra, 1983).

² Moerman and Peskens, 34.

glasroeden op hun plek. Maar de meeste glasroeden zaten los en hingen half in de lijmklodders. Ook bleek dat in sommige vensters glas had gezeten. Het losgekomen glas dat in de vensters zat lag gelukkig samen met enkele glasroeden ongebroken achter het houtwerk.

Er werd besloten om het glas terug te plaatsen, maar het ontbrekende glas niet aan te vullen. Wel zouden de glasroeden moeten worden bijgemaakt. Met een scalpel zijn uit perenhout flinterdunne reepjes gesneden die daarna stuk voor stuk met pincetten in de vensters zijn gelijmd. Bij het terugplaatsen is er zorg gedragen voor dat de glasroeden de lijnen van het perspectief volgen. Na de lijmresten te hebben verwijderd konden de glasroeden en het glas met reversibele lijm en tape worden vastgezet en kon het Bavelaartje weer worden dichtgemaakt. De glasroeden zijn gemaakt van perenhout, niet alleen omdat dit erg fijn hout is, maar ook omdat de voorstelling waarschijnlijk van perenhout is gemaakt. Het nieuwe perenhout is gekleurd met notenklontjes zodat het niet opvalt tussen de originele glasroeden. Daarna is de voorstelling weer voorzichtig teruggeschoven en kon het kistje weer dicht worden gemaakt.

Grote Bavelaar

Vrolijk gezelschap bij herberg is een relatief grote Bavelaar (27 x 40 cm). Te zien zijn onder andere een bakstenen gebouw met uitgehangen vlag, dansende en pijp rokende figuren, een tafel, pijpjes, kannen en kruiken, en een op tafel dansende vioolspeler, met viool en minutieus gesneden snaren. Ook staan er een flirtend koppel, een kotsende man, een hondje, een groot hek aan de achterkant en een groep figuren gecentreerd rondom een huisje waaruit platte koeken worden verkocht. Deze figuren zijn aan het koekklappen. Dit is een oud kermis spel waarbij met een bijl een taaie koek in zo min mogelijk slagen doormidden moest hakken, waarbij de winnaar de koek meekreeg.

De Bavelaar vertoonde meerdere schades, zowel structurele als esthetische. Ten eerste was het glas gebroken. En hoewel de meeste scherven al waren verwijderd (en gelukkig ook bewaard in een envelop), lagen er nog vele kleine splintertjes los in het kistje. Daarnaast zaten enkele onderdelen van de voorstelling los. Het middengedeelte van het hek, met bijbehorend gebladerte, was al eerder losgekomen en gerepareerd, maar was toch nog een keer losgekomen. Ook de plank en één van de twee plankdraggers op de gevel van het huis waren losgekomen. En ook de krans van vlaggenstok was losgekomen en in tweeën gebroken. Daarnaast was de diorama erg stoffig en zaten er kleine witte spikkels, later gedetermineerd als spinnenpoepjes, op zowel het huis als de blauwe achtergrond.

Alvorens aan de slag te kunnen moest ook hier de voorstelling uit het kistje worden gehaald. Wederom met kleine wigjes kon de kist langzaam worden opengemaakt. Doordat de oude spijkers echter flink verroest waren was dit echter lastiger dan bij de kleine Bavelaar. Er was in het verleden al eens geprobeerd met moderne spijkers het kistje te verstevigen, maar met weinig succes. Na de restauratie, toen het kistje weer in elkaar gezet moest worden, zijn enkele nieuwe spijkers vervagen door "nieuwe" ouderwetse spijkers. Toen de kist eenmaal open was kon de voorstelling uit het kistje worden getild en kon de restauratie beginnen. Als eerste is de volledige voorstelling voorzichtig, en centimeter per centimeter, van stof ontdaan, dit wordt ook wel *dry-cleanen* genoemd. Omdat sommige delen, zoals bijvoorbeeld het gras en de pijpjes, erg fragiel zijn moest dit uitermate voorzichtig gebeuren. Met een kleine, zachte kwast en zachte afzuiging kon het stof verwijderd worden en werd de voorstelling langzaam maar steeds schoner. Daarna konden de losse delen worden vastgezet. Na de oplosbaarheidsvariabelen van de verschillende oppervlakten te hebben bepaald konden de losse delen worden geconsolideerd en met een reversibele lijm worden teruggeplaatst. De krans is eerst nog geconsolideerd met methylcellulose, waarna die voorzichtig op de vlaggenstok kon worden gelijmd. Als laatste is er nieuw glas in de sponningen gezet. Hiervoor is getrokken restauratieglas gebruikt, wat het meest lijkt op het glas dat er in zat. Ook bobbelt het glas een beetje, waardoor ook de figuren een beetje lijken te bewegen. Nadat de voorstelling terug in het kistje was geschoven kon het glas in de sponning worden geschoven en kon het kistje worden dichtgemaakt.

Na de restauratie waren beide voorstellingen weer een stuk duidelijker. Kleine details, zoals de gezichtsuitdrukking van de figuren, zijn leesbaarder geworden, en de Bavelaars zien er weer mooi en verzorgd uit.

Afbeeldingen

Foto 1: vrolijk gezelschap bij herberg, nog in transportkist

Foto 2: huiselijke twist

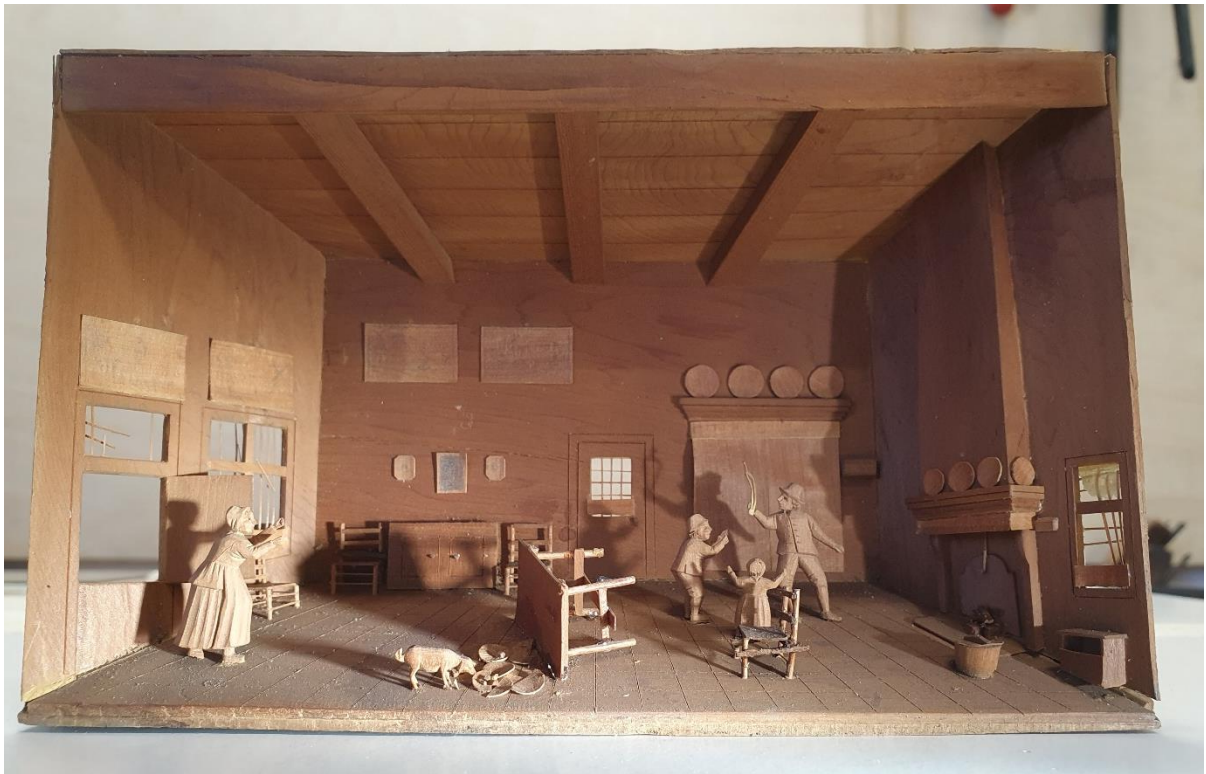

Foto 3: overzichtsfoto Bavelaar nadat deze uit het kistje is gehaald

Foto 4: detailfoto van de linkerkant van het interieur

Foto 5: linkerkant Bavelaar, voor restauratie

Foto 6 : linkerkant Bavelaar, na restauratie & Foto 7: binnenkant Bavelaar na restauratie

Foto 8: vooraanzicht voor restauratie

Foto 9: bovenaanzicht Bavelaar voor restauratie

Foto 10: detailfoto voor (links) en na (rechts) schoonmaken

Foto 11: detailfoto na restauratie

Foto 12: overzichtsfoto na restauratie van beide Bavelaars